

KAROL SIEMASZKO

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Polska

Kazimierz Wielki University, Bydgoszcz, Poland

e-mail: karol.siemaszko@ukw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-9241-7094>

Sądownictwo powszechne na Ziemi Lubuskiej w pierwszych latach po II wojnie światowej. Stan badań

Sądownictwo powszechne na Ziemi Lubuskiej, podobnie jak na całym obszarze Ziemi Zachodnich, powstawało w szczególnych warunkach, które były konsekwencją przede wszystkim przesunięcia granic państwowych po zakończeniu II wojny światowej. Struktury polskiego wymiaru sprawiedliwości powstawały na tych obszarach w zasadzie od podstaw. Na Ziemiach Zachodnich włączonych do Polski po 1945 r. nie istniały bowiem wcześniej nowoczesne polskie instytucje wymiaru sprawiedliwości, nie było też polskich kadr prawniczych ani zasobów materialnych, choćby w postaci bibliotek. Sytuacja ta odróżniała zasadniczo okoliczności powstawania sądownictwa na tzw. Ziemiach Odzyskanych od warunków odbudowy sądownictwa po II wojnie światowej na terenach Polski centralnej. Stworzenie struktur sądownictwa na tzw. Ziemiach Zachodnich wymagało przezwyciężenia wielu problemów organizacyjnych, kadrowych i materialnych, które nierzadko były typowe tylko dla tych obszarów. Z tego względu zasadne wydaje się omówienie dotychczasowego stanu badań, a także sformułowanie postulatów badawczych w odniesieniu do niemieszczącej się dotąd w głównym nurcie badań historyczno-prawnych Ziemi Lubuskiej.

Po zakończeniu II wojny światowej na obszarze Ziemi Lubuskiej przystąpiono do budowy polskich struktur organów administracji, porządku i bezpieczeństwa oraz wymiaru sprawiedliwości. Proces ten podjęto latem 1945 r., zatem przez kilka miesięcy 1945 r. terytoria te były pozbawione struktur powszechnego wymiaru

sprawiedliwości¹. Początkowo opierano się głównie na strukturach i bazie materialnej byłych niemieckich sądów powszechnych². Z tego względu w pierwszych publikacjach powojennych pojawiają się wzmianki o nigdy nieuruchomionym Sądzie Okręgowym w Gubinie, którego okręg miał odpowiadać okręgowi byłego niemieckiego Sądu Krajowego w Gubinie³. Ostatecznie na obszarze Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1950 funkcjonowały trzy sądy okręgowe: w Gorzowie Wielkopolskim, Zielonej Górze i w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli. Sądy gorzowski i zielonogórski wchodziły w skład okręgu Sądu Apelacyjnego w Poznaniu, natomiast sąd głogowski znalazł się w okręgu Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu.

Warto zaznaczyć, że powoływane w pierwszych powojennych latach na Ziemiach Odzyskanych polskie sądy powszechne funkcjonowały bez podstawy prawnej. Formalnie powołano je bowiem dopiero na mocy rozporządzenia ministra sprawiedliwości z 15 czerwca 1949 r. o utworzeniu Sądów Apelacyjnych w Białymstoku, Gdańsku, Kielcach, Łodzi, Olsztynie, Rzeszowie, Szczecinie i Wrocławiu oraz ustaleniu okręgów Sądów Apelacyjnych⁴.

Do istotnych zmian w strukturze organizacyjnej lubuskiego sądownictwa powszechnego doszło w lipcu 1950 r. Powołano wówczas Sąd Apelacyjny w Zielonej Górze. Do okręgu tego nowo powstałego sądu apelacyjnego włączono sądy okręgowe w Gorzowie Wielkopolskim, Zielonej Górze i Głogowie z siedzibą w Nowej Soli⁵. Dzięki temu zabiegowi po raz pierwszy cały obszar Ziemi Lubuskiej znalazł się w okręgu jednego sądu apelacyjnego. Zmiana ta była jednak tylko wstępem do głębszej reformy ustroju sądownictwa powszechnego, mającej na celu powiązanie podziału administracyjnego kraju z podziałem na okręgi sądowe oraz likwidację sądów okręgowych i przekształcenie sądów apelacyjnych w wojewódzkie, a sądów grodzkich w sądy powiatowe. Zmiany te weszły w życie 1 stycznia 1951 r. i ukształtowały strukturę sądownictwa powszechnego na Ziemi Lubuskiej do 1975 r., kiedy to utworzono województwo gorzowskie i Sąd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim⁶.

¹ K. Siemaszko, *Wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych na tzw. Ziemiach Odzyskanych w świetle orzecznictwa sądów okręgowych w Zielonej Górze i Głogowie z siedzibą w Nowej Soli w latach 1945–1950*, Bydgoszcz 2022, s. 61–62.

² *Ibidem*, s. 61.

³ *Wymiar sprawiedliwości w odrodzonej Polsce 22 VII 1944 – 22 VII 1945*, Warszawa 1945, s. 122.

⁴ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 15 czerwca 1949 r. o utworzeniu Sądów Apelacyjnych w Białymstoku, Gdańsku, Kielcach, Łodzi, Olsztynie, Rzeszowie, Szczecinie i Wrocławiu oraz ustaleniu okręgów Sądów Apelacyjnych (Dz.U. Nr 36, poz. 270).

⁵ § 10 pkt a rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 6 lipca 1950 r. o utworzeniu Sądów Apelacyjnych w Koszalinie, Opolu i Zielonej Górze oraz o ustaleniu okręgów Sądów Apelacyjnych w Bydgoszczy, Katowicach, Kielcach, Łodzi, Olsztynie, Poznaniu i Warszawie (Dz.U. Nr 28, poz. 265).

⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 31 maja 1975 r. w sprawie utworzenia sądów wojewódzkich i sądów rejonowych oraz ustalenia ich siedzib i obszarów właściwości (Dz.U. Nr 18, poz. 99).

Jedną z pierwszych prac poświęconych temu zagadnieniu jest artykuł Jana Charłampowicza, *Dzieje organizacji sądownictwa na Ziemi Lubuskiej od XVIII do XX wieku*, opublikowany na łamach periodyku „Prace Lubuskiego Towarzystwa Naukowego” w 1968 r.⁷ Autor przedstawił zarys historii instytucji wymiaru sprawiedliwości funkcjonujących na Ziemi Lubuskiej zarówno w okresie przynależności tych ziem do państwa pruskiego, jak i do Polski po 1945 r., szczegółowo omawiając zmiany, jakie zachodziły w strukturach sądownictwa powszechnego państw, które władaly obszarami wchodzącymi w skład Ziemi Lubuskiej na przestrzeni ostatnich 300 lat. Pewne aspekty powstawania struktur polskiego sądownictwa na Ziemi Lubuskiej poruszyła także Wanda Piontek w pracy *Absolwenci Wydziału Prawa UAM w organach wymiaru sprawiedliwości*⁸ opublikowanej w latach 70. ubiegłego wieku.

Kolejne prace poruszające zagadnienia związane z dziejami lubuskiego sądownictwa pojawiają się dopiero na przełomie XX i XXI wieku. Kwestię tworzenia struktur sądownictwa polskiego na Ziemi Lubuskiej omówił wówczas Grzegorz Jakubowski w jednym z podrozdziałów wydanej w 2002 r. monografii *Sądownictwo powszechne w Polsce w latach 1944–1950*⁹. Szerzej ujęta problematyka odtwarzania i budowy struktur sądownictwa powszechnego po II wojnie światowej była także przedmiotem studiów Anny Machnikowskiej opublikowanych w wydanej w 2008 r. monografii *Wymiar sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–1950*¹⁰. Zagadnienia dotyczące właściwości miejscowej, rzeczowej oraz struktury organizacyjnej sądownictwa powszechnego na Ziemi Lubuskiej poruszył również Tomasz Szafraniec w artykule *Organizacja sądownictwa powszechnego na Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1975*¹¹. Ogólne wątki związane z odbudową sądownictwa powszechnego po II wojnie światowej i budową jego struktur na Ziemiach Odzyskanych można znaleźć też na kartach pracy Andrzeja Madery *Przekształcenia wymiaru sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–2020*¹².

Zagadnienie odbudowy sądownictwa w regionie zielonogórskim podjęła Ewa Ozga-Świetlik w artykule *Zarys historii lubuskiego wymiaru sprawiedliwości*¹³, opublikowanym na łamach czasopisma „Studia Zielonogórskie”. Kwestię tę poruszono

⁷ J. Charłampowicz, *Dzieje organizacji sądownictwa na Ziemi Lubuskiej od XVIII do XX wieku*, „Prace Lubuskiego Towarzystwa Naukowego” 1968, t. 6, z. 1.

⁸ W. Piontek, *Absolwenci Wydziału Prawa UAM w organach wymiaru sprawiedliwości*, „Rocznik Lubuski” 1973, t. 8, s. 325–332.

⁹ T. Jakubowski, *Sądownictwo powszechne w Polsce w latach 1944–1950*, Warszawa 2002.

¹⁰ A. Machnikowska, *Wymiar sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–1950*, Gdańsk 2008.

¹¹ T. Szafraniec, *Organizacja sądownictwa powszechnego na Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1975*, „Nadwarciańskie Roczniki Historyczno-Archiwalne” 2019, t. 26, s. 213–253.

¹² A. Madera, *Przekształcenia wymiaru sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–2020*, Warszawa 2020.

¹³ E. Ozga-Świetlik, *Zarys historii lubuskiego wymiaru sprawiedliwości*, „Studia Zielonogórskie” nr 11, s. 149–159.

także w ramach monografii poświęconej historii Zielonej Góry¹⁴. Funkcjonowanie sądownictwa i prokuratury w Zielonej Górze w latach 1945–1975 omówił też Ryszard Zaradny w jednym z podrozdziałów monografii *Władza i społeczność Zielonej Góry w latach 1945–1975*¹⁵. Budowa struktur i funkcjonowanie Sądu Okręgowego w Zielonej Górze były również przedmiotem prac Karola Siemaszki: artykułu *Trudne początki. Organizacja Sądu Okręgowego w Zielonej Górze w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej*¹⁶ oraz monografii *Wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych na tzw. Ziemiach Odzyskanych w świetle orzecznictwa sądów okręgowych w Zielonej Górze i Głogowie z siedzibą w Nowej Soli w latach 1945–1950*¹⁷. Autor omówił nie tylko orzecznictwo w sprawach karnych tytułowych sądów, ale także zagadnienia związane z ich obsadą personalną i organizacją.

W ostatnich latach opublikowano też prace poświęcone sądownictwu gorzowskiemu. Warto wskazać pracę Tomasza Szafranca *Zarys dziejów sądownictwa powszechnego w Gorzowie Wielkopolskim w latach 1945–2010*, opublikowaną na łamach „Nadwarciańskiego Rocznika Historyczno-Archiwalnego”¹⁸. Autor omówił nie tylko przekształcenia struktury organizacyjnej gorzowskiego sądownictwa, ale poruszył także wątki personalne. Artykuł poświęcony dziejom funkcjonującego w latach 1945–1950 Sądu Okręgowego w Gorzowie opublikował również Karol Siemaszko¹⁹. Autor omówił zagadnienie kształtowania się granic okręgu sądu okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim, obsady kadrowej i organizacji wewnętrznej sądu.

Przedmiotem badań Tomasza Szafranca było też sądownictwo powszechne w Międzyrzeczu i na Ziemi Międzyrzeckiej. Autor ten opublikował kilka artykułów poświęconych temu zagadnieniu, m.in. *Wstęp do dziejów sądownictwa w powojennym Międzyrzeczu (1945–2018)*²⁰, *Zarys dziejów i ludzie międzyrzeckich sądów w latach 1945–1989*²¹, w którym przedstawił dzieje poszczególnych sądów grodzkich i powiatowych działających na Ziemi Międzyrzeckiej od 1945 do 1989 r., oraz poświęcony sądownictwu w Skwierzynie artykuł pt. *Zarys dziejów sądownictwa w powojennej*

¹⁴ W. Strzyżewski (red.), *Historia Zielonej Góry. Dzieje miasta w XIX i XX wieku*, t. II, Zielona Góra 2012.

¹⁵ R. Zaradny, *Władza i społeczność Zielonej Góry w latach 1945–1975*, Zielona Góra 2009.

¹⁶ K. Siemaszko, *Trudne początki. Organizacja Sądu Okręgowego w Zielonej Górze w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2016, z. 2, s. 183–198.

¹⁷ K. Siemaszko, *Wymiar sprawiedliwości...*

¹⁸ T. Szafraniec, *Zarys dziejów sądownictwa powszechnego w Gorzowie Wielkopolskim w latach 1945–2010*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2021, nr 28, s. 137–197

¹⁹ K. Siemaszko, *Sąd Okręgowy w Gorzowie Wielkopolskim (1945–1950). Zarys historii*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2021, nr 28, s. 199–212.

²⁰ T. Szafraniec, *Wstęp do dziejów sądownictwa w powojennym Międzyrzeczu (1945–2018)*, „Ziemia Międzyrzecka w przeszłości” 2018, t. 16, s. 95–118.

²¹ T. Szafraniec, *Zarys dziejów i ludzie międzyrzeckich sądów w latach 1945–1989*, „Ziemia Międzyrzecka w przeszłości. Seria monograficzna” 2021, t. 19, s. 131–180.

*Skwierzynie (1945–2018)*²². Na marginesie warto dodać, że autor ten opublikował także prace poświęcone lubuskiemu sądownictwu powszechnemu w późniejszym niż wczesnopowojennym okresie²³.

W kręgu zainteresowań badaczy leżało też w ostatnich latach orzecznictwo, przede wszystkim karne, lubuskich sądów powszechnych funkcjonujących w pierwszych latach powojennych. Przykładem takich opracowań może być wspomniana już monografia Karola Siemaszki, a także jego artykuły poświęcone orzecznictwu Sądu Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim w sprawach o zabójstwo²⁴. Przedmiotem jego prac było też zagadnienie orzecznictwa Sądu Okręgowego w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli w sprawach o przestępstwa szczególnie niebezpieczne w okresie odbudowy państwa przewidywane przez dekret z 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa²⁵, czyli tzw. mały kodeks karny²⁶, jak również rozdział w monografii poświęcony sprawom o przestępstwo odstępstwa od narodowości polskiej w czasie wojny w świetle orzecznictwa Sądu Okręgowego w Zielonej Górze oraz Sądu Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim w latach 1946–1950²⁷. W dotychczasowej literaturze brakuje natomiast prac poświęconych powojennemu orzecznictwu lubuskich sądów powszechnych w szeroko pojętych sprawach cywilnych.

O ile orzecznictwo, organizacja i obsada kadrowa lubuskich sądów powszechnych jest już dość dobrze opracowana, to polem badawczym, które pozostaje w zasadzie poza głównym zainteresowaniem badaczy lubuskiego wymiaru sprawiedliwości, jest biografistyka. Nadal niewiele wiemy o pionierach lubuskiego sądownictwa, a dotychczasowe opracowania mają często charakter publicystyczny. Przykładem tego typu pracy jest wspomnieniowy artykuł poświęcony sędziemu Teofilowi Krychowi, głównemu twórcy powojennego polskiego wymiaru sprawiedliwości na

²² T. Szafraniec, *Zarys dziejów sądownictwa w powojennej Skwierzynie (1945–2018)*, „Ziemia Międzyrzecka w przeszłości” 2019, t. 17, s. 159–179.

²³ T. Szafraniec, *Organizacja sądownictwa na Ziemi Lubuskiej w latach 1975–2019*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2020, nr 27, s. 169–219; idem, *Zarys dziejów i ludzie Sądu Rejonowego w Międzyrzeczu w latach 1990–2021*, „Ziemia Międzyrzecka w przeszłości” 2022, t. 20, s. 239–270.

²⁴ K. Siemaszko, *Przestępstwo zabójstwa w świetle wybranych orzeczeń Sądu Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim (1945–1950)*, „International Journal of Legal Studies” 2022, nr 11, s. 95–105.

²⁵ Dekret z 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa (Dz.U. Nr 30, poz. 192).

²⁶ K. Siemaszko, *Orzecznictwo Sądu Okręgowego w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli w wybranych sprawach o przestępstwa szczególnie niebezpieczne w okresie odbudowy państwa w latach 1946–1950*, „Czasopismo-Prawno Historyczne” 2015, z. 1, s. 211–232.

²⁷ K. Siemaszko, *Przestępstwo odstępstwa od narodowości polskiej w okresie II wojny światowej w świetle orzecznictwa Sądu Okręgowego w Zielonej Górze oraz Sądu Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim w latach 1946–1950. Przyczynek do badań* [w:] K. Białecki, S. Jankowiak, R. Reczek (red.), *Wojevodztwo poznańskie w latach 1945–1950*, Poznań–Warszawa 2022, s. 513–525.

Ziemi Lubuskiej, opublikowany w 2018 r. na łamach „Gazety Wyborczej”²⁸. Ważną pracę podejmującą wątki biograficzne opublikował natomiast Tomasz Szafraniec na łamach „Nadwarciańskiego Rocznika Historyczno-Archiwalnego”. Obszerny artykuł pt. *Pionierzy lubuskiej i głogowskiej Temidy (1945–1950)*²⁹ przygotowany na podstawie archiwaliów z Archiwum Akt Nowych i archiwów lubuskich zawiera zbiór not biograficznych prezesów, wiceprezesów i sędziów wszystkich sądów grodzkich i okręgowych funkcjonujących na Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1950. Autor przedstawił także biografię sędziów efemerycznego Sądu Apelacyjnego w Zielonej Górze. Bez wątplenia artykuł ten stanowi najpełniejszą z dotąd opublikowanych – choć chyba nie wyczerpującą – pracę podejmującą zagadnienie biografii pionierów lubuskiego sądownictwa.

Szczególnie interesującym zagadnieniem w kontekście badań biograficznych jest wpływ organów bezpieczeństwa publicznego Polski Ludowej na obsadę kadrową lubuskich sądów. Wiadomo bowiem, że część sędziów pozostawała w orbicie zainteresowania tzw. bezpieki. W opublikowanym jako załącznik do monografii Elżbiety Romanowskiej pt. „*Wkrótce już stanę przed innym sądem...*” *Prawnicy II Rzeczypospolitej represjonowani w Polsce w latach 1944–1956*³⁰ dokumencie stanowiącym charakterystykę przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, przesłanym przez Julię Brystygier do KC PZPR 12 października 1949 r., znalazła się m.in. charakterystyka głogowskiego sędziego Władysława Mierzwińskiego. Oceniono, że sędzia ten „w czasie rozpraw idzie na rękę bogaczom i elementom spekulacyjnym”, i wnioskowano o jego zwolnienie z aparatu wymiaru sprawiedliwości³¹. Być może więcej podobnych ocen i zaleceń formułowanych przez organy bezpieczeństwa publicznego Polski Ludowej w stosunku do innych sędziów pracujących tuż po zakończeniu II wojny światowej na Ziemi Lubuskiej zachowało się w materiałach archiwalnych dotychczas niebadanych pod tym kątem.

Przedmiotem szerszego zainteresowania historyków prawa ani historyków nie były dotąd sądy grodzkie działające na obszarze Ziemi Lubuskiej, przede wszystkim brakuje prac poświęconych sądom grodzkim w Zielonej Górze, Gorzowie Wielkopolskim czy Głogowie, ale także w pozostałych miastach powiatowych, jak choćby Krosno Odrzańskie czy Gubin.

Należy podkreślić, że badania nad lubuskim sądownictwem powszechnym w pierwszym okresie po wojnie napotykają problemy związane z dostępnością

²⁸ W. Nawrocki, *Stryj Teofil – sędzia z „bamberskiej rodziny”*. Po odmowie podpisania volklisty został wyrzucony z pracy, <https://wyborcza.pl/AkcjeSpecjalne/7,155762,23868648,stryj-teofil-sedzia-z-bamberskiej-rodziny.html> [dostęp: 12.05.2023].

²⁹ T. Szafraniec, *Pionierzy lubuskiej i głogowskiej Temidy (1945–1950)*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2022, nr 29, s. 147–206.

³⁰ E. Romanowska, „*Wkrótce już stanę przed innym sądem...*” *Prawnicy II Rzeczypospolitej represjonowani w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 2020.

³¹ *Ibidem*, s. 285.

i rozproszeniem źródeł. W wypadku Sądu Okręgowego w Gorzowie nie zachowały się akta prezydialne, kluczowe dla odtworzenia obsady kadrowej i struktury organizacyjnej sądu, nie dysponujemy także repertoriami gorzowskiego sądu okręgowego. Z tego względu konieczne jest poszukiwanie informacji na temat działalności tego sądu w innych zespołach archiwalnych, choćby w zespole Sądu Apelacyjnego w Poznaniu oraz w zespole Ministerstwa Sprawiedliwości. Warto podkreślić, że w przypadku gorzowskiego sądu okręgowego zachował się bardzo obszerny materiał archiwalny dotyczący spraw karnych rozpoznawanych przez ten sąd. Jest to ponad 1000 jednostek archiwalnych dotyczących przede wszystkim spraw o przestępstwo odstępstwa od narodowości w okresie II wojny światowej, ale także spraw o przestępstwa polityczne i kryminalne, jak choćby przestępstwa zabójstwa, zgwałcenia czy rozboju³². Akta prezydialne zachowały się za to w zespole archiwalnym zielonogórskiego sądu okręgowego, choć w tym wypadku dysponujemy znacznie mniej obszernym materiałem na temat poszczególnych spraw rozpoznanych przez ten sąd. Zachowało się jedynie około 100 akt spraw karnych, przede wszystkim dotyczących przestępstw kryminalnych, dewizowych i politycznych³³. Najskromniej przedstawia się zachowany zasób archiwalny dotyczący Sądu Okręgowego w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli³⁴. W wypadku tego sądu również nie dysponujemy aktami prezydialnymi, a pewne informacje na temat obsady kadrowej i organizacji sądu zachowały się jedynie w zespole akt Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu³⁵. Ponadto zachowała się niewielka liczba jednostek archiwalnych obejmujących sprawy rozpoznawane przez głogowski sąd okręgowy. Jest to jedynie około 60 jednostek archiwalnych, jeśli chodzi o sprawy karne.

Warto zaznaczyć, że w przypadku wszystkich trzech lubuskich sądów okręgowych funkcjonujących w latach 1945–1950, a więc sądów w Zielonej Górze, Gorzowie Wielkopolskim oraz w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli, nie zachowały się repertoria sądowe. Repertoria są cennym źródłem informacji nie tylko na temat wpływu spraw do danego sądu w danym roku, ale także osób sprawców i sposobach załatwienia sprawy. Brak repertoriów sądowych sprawia, że o liczbie spraw wpływających do trzech lubuskich sądów okręgowych możemy wnioskować jedynie z materiałów pośrednich, takich jak sprawozdania przygotowywane na potrzeby Ministerstwa Sprawiedliwości.

Problem dotyczący liczby zachowanych źródeł jest typowy dla większości „sądowych” zespołów archiwalnych. Wynika to z faktu obowiązywania wówczas

³² Inwentarz Sądu Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim, Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 66/309/0.

³³ Zespół Sądu Okręgowego w Zielonej Górze, Archiwum Państwowe w Zielonej Górze (dalej: AP ZG), sygn. akt 89/433/0.

³⁴ Zespół Sądu Okręgowego w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli, AP ZG, sygn. akt 89/576/0.

³⁵ Sprawozdania dla Sądu Apelacyjnego z uruchomienia Sądów Grodzkich i Okręgowych w roku 1945, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. akt 82/2124/0/4/5.

rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 2 czerwca 1937 r. o przechowywaniu i niszczeniu akt i ksiąg w sprawach sądowych i administracji sądowej³⁶. Przepis § 3 tego rozporządzenia zaliczał do akt kategorii A, a więc o charakterze trwałym, po jednej typowej sprawie karnej z każdego pięciolecia, z każdego artykułu kodeksu karnego i ustaw szczególnych. Pozostałe akta w sprawach karnych zaliczono do kategorii B, przy czym zgodnie z §10 przywołanego rozporządzenia w sprawach o zbrodnie całe akta należało przechowywać przez 30 lat, natomiast w sprawach o występki przez 20 lat należało przechowywać akty oskarżenia, protokoły rozpraw, prawomocne orzeczenia kończące postępowanie i dokumenty stwierdzające wykonanie lub darowanie kary. W praktyce sekretariatów obu wspomnianych sądów okręgowych dość często archiwizowano całość akt spraw o występki. Akta spraw, w których postępowanie umorzono z powodu amnestii, przechowywano przez 10 lat, a akta wszystkich pozostałych spraw – przez 5 lat.

Stosowanie przepisów przywołanego rozporządzenia spowodowało, że w polskich archiwach zachowało się stosunkowo niewiele jednostek archiwalnych obejmujących akta spraw rozpoznawanych przez sądy okręgowe w latach 1945–1950. Ponadto pośredni wpływ na liczbę zachowanych akt spraw, przede wszystkim karnych, z okresu 1945–1950 miały liczne wyłączenia jurysdykcji sądów powszechnych na rzecz sądów specjalnych, przede wszystkim sądownictwa wojskowego, oraz organów quasi-sądowych, jak np. Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym. Trzeba bowiem pamiętać, że sądownictwo wojskowe w pierwszej dekadzie Polski Ludowej rozpoznawało nie tylko sprawy żołnierzy, funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa, Milicji Obywatelskiej itd., ale także pracowników PKP i w pewnych wypadkach osób cywilnych. Bez wątpienia zatem liczba zachowanych akt, jak również ich rozproszenie może mieć wpływ na zakres badań nad lubuskim sądownictwem powszechnym w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej.

Na marginesie warto dodać, że w ostatnich latach opracowane zostało też zagadnienie działalności i organizacji sądownictwa wojskowego na Ziemi Lubuskiej, przede wszystkim owianego złą sławą Wojskowego Sądu Rejonowego w Zielonej Górze. Marek Budniak w monografii *Wojskowy Sąd Rejonowy w Zielonej Górze w latach 1950–1954*³⁷ przedstawił organizację, obsadę kadrową i orzecznictwo tego sądu. Ta obszerna praca stanowi uzupełnienie badań prowadzonych nad powszechnym sądownictwem polskim na Ziemi Lubuskiej w pierwszych latach po wojnie. Bez

³⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 2 czerwca 1937 r. o przechowywaniu i niszczeniu akt i ksiąg w sprawach sądowych i administracji sądowej (Dz.U. Nr 42, poz. 335).

³⁷ M. Budniak, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Zielonej Górze w latach 1950–1954*, Zielona Góra 2021. Krytyczną recenzję książki M. Budniaka opublikował L. Kania, *Czy historycy prawa są już zbędni? Uwagi krytyczne na kanwie publikacji Marka Budniaka Wojskowy Sąd Rejonowy w Zielonej Górze 1950–1954*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2022, nr 2, s. 195–225.

wątpienia w ostatniej dekadzie znacząco wzrosło zainteresowanie badaczy tematem sądownictwa powszechnego na Ziemi Lubuskiej. Świadczy o tym również fakt, iż 7 listopada 2019 r. zorganizowano w Archiwum Państwowym w Zielonej Górze konferencję naukową „Działalność zbrodnicza zielonogórskich sądów i organów bezpieczeństwa w okresie PRL”, której owocem były wydane nakładem Archiwum Państwowego materiały konferencyjne zawierające wystąpienia prelegentów³⁸. Drugim wydarzeniem wskazującym na rosnące zainteresowanie badaczy tematem sądownictwa powszechnego na Ziemi Lubuskiej było zorganizowane 17 marca 2021 r. w formule online seminarium naukowe „Sądownictwo na Ziemi Lubuskiej 1945–1950”.

Większe zainteresowanie historyków i historyków prawa tematyką sądownictwa powszechnego na obszarze obecnego województwa lubuskiego przyczyniło się do pogłębienia stanu wiedzy na temat procesu budowy struktur organizacyjnych sądownictwa tuż po zakończeniu wojny, obsady kadrowej, wewnętrznej organizacji oraz orzecznictwa karnego lubuskich sądów. Dość dobrze opisano działalność trzech lubuskich sądów okręgowych – Sądu Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim, Sądu Okręgowego w Zielonej Górze i Sądu Okręgowego w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli.

W dalszym ciągu na pogłębione badania, jak już wspomniano, czekają lubuskie sądy grodzkie, ich organizacja i obsada kadrowa. Ponadto nie zbadano jeszcze orzecznictwa sądów grodzkich ani lubuskich sądów okręgowych w sprawach cywilnych. Na opracowanie czekają też biografie pionierów lubuskiej Temidy. Oczywiście realizacja wskazanych zadań badawczych zależy od liczby i stopnia zachowania źródeł. W wypadku badań biograficznych warto odnotować, że w zasobie Archiwum Akt Nowych zachowały się teczki personalne z okresu międzywojennego niektórych sędziów, którzy po wojnie trafili na Ziemię Lubuską³⁹.

Mimo zasygnalizowanych trudności związanych ze stopniem zachowania źródeł wydaje się, że warto propagować badania nad szeroko pojętą działalnością lubuskich sądów tuż po II wojnie światowej. Budowa struktur sądownictwa polskiego na Ziemi Lubuskiej stanowi bowiem rzadki przykład tworzenia instytucji wymiaru sprawiedliwości od podstaw, w bardzo trudnych warunkach powojennego zniszczenia i biedy, przez ludzi, którzy wywodzili się z bardzo różnych środowisk prawniczych, nie tylko z Wielkopolski, ale także z Galicji czy dawnych województw kresowych.

³⁸ *Działalność zbrodnicza zielonogórskich sądów i organów bezpieczeństwa w okresie PRL (Materiały konferencyjne)*, Zielona Góra 2020.

³⁹ Na przykład w AAN znajduje sięteczka personalna sędziego Adama Tymczaka, obejmująca lata 1931–1939, który po wojnie pracował w Sądzie Okręgowym w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli (AAN, sygn. akt 2/285/0/23.5/13/3412), a takżeteczka zielonogórskiego sędziego Stanisława Matczyńskiego, obejmująca lata 1929–1938 (AAN, sygn. akt 2/285/0/23.5/13/3123), i Alojzego Kuźdowicza (AAN, sygn. akt 2/285/0/23.5/13/4016).

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

- Archiwum Akt Nowych, teczki personalne: sygn. akt 2/285/0/23.5/13/3412, 2/285/0/23.5/13/3123, 2/285/0/23.5/13/4016.
- Inwentarz Sądu Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim, Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. akt 66/309/0.
- Sprawozdania dla Sądu Apelacyjnego z uruchomienia Sądów Grodzkich i Okręgowych w roku 1945, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. akt 82/2124/0/4/5.
- Zespół Sądu Okręgowego w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli, Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, 89/576/0.
- Zespół Sądu Okręgowego w Zielonej Górze, Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, sygn. akt 89/433/0.

Ustawodawstwo

- Dekret z 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa (Dz.U. Nr 30, poz. 192).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 2 czerwca 1937 r. o przechowywaniu i niszczeniu akt i ksiąg w sprawach sądowych i administracji sądowej (Dz.U. Nr 42, poz. 335).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 15 czerwca 1949 r. o utworzeniu Sądów Apelacyjnych w Białymstoku, Gdańsku, Kielcach, Łodzi, Olsztynie, Rzeszowie, Szczecinie i Wrocławiu oraz o ustaleniu okręgów Sądów Apelacyjnych (Dz.U. Nr 36, poz. 270).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 6 lipca 1950 r. o utworzeniu Sądów Apelacyjnych w Koszalinie, Opolu i Zielonej Górze oraz o ustaleniu okręgów Sądów Apelacyjnych w Bydgoszczy, Katowicach, Kielcach, Łodzi, Olsztynie, Poznaniu i Warszawie (Dz.U. Nr 28, poz. 265).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 31 maja 1975 r. w sprawie utworzenia sądów wojewódzkich i sądów rejonowych oraz ustalenia ich siedzib i obszarów właściwości (Dz.U. Nr 18, poz. 99).

Opracowania

- Budniak M., *Wojskowy Sąd Rejonowy w Zielonej Górze w latach 1950–1954*, Zielona Góra 2021.
- Charłampowicz J., *Dzieje organizacji sądownictwa na Ziemi Lubuskiej od XVIII do XX wieku*, „Prace Lubuskiego Towarzystwa Naukowego” 1968, t. 6, z. 1.
- Działalność zbrodnicza zielonogórskich sądów i organów bezpieczeństwa w okresie PRL (Materiały konferencyjne)*, Zielona Góra 2020.
- Jakubowski T., *Sądownictwo powszechne w Polsce w latach 1944–1950*, Warszawa 2002.
- Kania L., *Czy historycy prawa są już zbędni? Uwagi krytyczne na kanwie publikacji Marka Budniaka Wojskowy Sąd Rejonowy w Zielonej Górze 1950–1954*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2022, nr 2, s. 195–225.
- Machnikowska A., *Wymiar sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–1950*, Gdańsk 2008.
- Madera A., *Przekształcenia wymiaru sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–2020*, Warszawa 2020.

- Nawrocki W., Stryj Teofil – sędzia z „bamberskiej rodziny”. Po odmowie podpisania volkslisty został wyrzucony z pracy, <https://wyborcza.pl/AkcjeSpecjalne/7,155762,23868648,stryj-teofil-sedzia-z-bamberskiej-rodziny.html>.
- Ozga-Świetlik E., *Zarys historii lubuskiego wymiaru sprawiedliwości*, „Studia Zielonogórskie” nr 11, s. 149–159.
- Piontek W., *Absolwenci Wydziału Prawa UAM w organach wymiaru sprawiedliwości*, „Rocznik Lubuski” 1973, t. 8, s. 325–332.
- Romanowska E., *Wkrótce już stanę przed innym sądem...”. Prawnicy II Rzeczypospolitej represjonowani w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 2020.
- Siemaszko K., *Orzecznictwo Sądu Okręgowego w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli w wybranych sprawach o przestępstwa szczególnie niebezpieczne w okresie odbudowy państwa w latach 1946–1950*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2015, z. 1, s. 211–232.
- Siemaszko K., *Przestępstwo odstępstwa od narodowości polskiej w okresie II wojny światowej w świetle orzecznictwa Sądu Okręgowego w Zielonej Górze oraz Sądu Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim w latach 1946–1950. Przyczynek do badań* [w:] K. Białecki, S. Jankowiak, R. Reczek (red.), *Województwo poznańskie w latach 1945–1950*, Poznań–Warszawa 2022.
- Siemaszko K., *Przestępstwo zabójstwa w świetle wybranych orzeczeń Sądu Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim (1945–1950)*, „International Journal of Legal Studies” 2022, nr 11, s. 95–105.
- Siemaszko K., *Sąd Okręgowy w Gorzowie Wielkopolskim (1945–1950). Zarys historii*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2021, nr 28, s. 199–212.
- Siemaszko K., *Trudne początki. Organizacja Sądu Okręgowego w Zielonej Górze w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2016, z. 2, s. 183–198.
- Siemaszko K., *Wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych na tzw. Ziemiach Odzyskanych w świetle orzecznictwa sądów okręgowych w Zielonej Górze i Głogowie z siedzibą w Nowej Soli w latach 1945–1950*, Bydgoszcz 2022.
- Szafraniec T., *Organizacja sądownictwa na Ziemi Lubuskiej w latach 1975–2019*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2020, nr 27, s. 169–219.
- Szafraniec T., *Organizacja sądownictwa powszechnego na Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1975*, „Nadwarciańskie Roczniki Historyczno-Archiwalne” 2019, t. 26, s. 213–253.
- Szafraniec T., *Pionierzy lubuskiej i głogowskiej Temidy (1945–1950)*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2022, nr 29, s. 147–206.
- Szafraniec T., *Wstęp do dziejów sądownictwa w powojennym Międzyrzeczu (1945–2018)*, „Ziemia Międzyrzecka w przeszłości” 2018, t. 16, s. 95–118.
- Szafraniec T., *Zarys dziejów i ludzie międzyrzeckich sądów w latach 1945–1989*, „Ziemia Międzyrzecka w przeszłości” 2021, t. 19, s. 131–180.
- Szafraniec T., *Zarys dziejów i ludzie Sądu Rejonowego w Międzyrzeczu w latach 1990–2021*, „Ziemia Międzyrzecka w przeszłości” 2022, t. 20, s. 239–270.
- Szafraniec T., *Zarys dziejów sądownictwa powszechnego w Gorzowie Wielkopolskim w latach 1945–2010*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2021, nr 28, s. 137–197.
- Szafraniec T., *Zarys dziejów sądownictwa w powojennej Skwierzynie (1945–2018)*, „Ziemia Międzyrzecka w przeszłości” 2019, t. 17, s. 159–179.
- Strzyżewski W. (red.), *Historia Zielonej Góry. Dzieje miasta w XIX i XX wieku*, t. II, Zielona Góra 2012.

Wymiar sprawiedliwości w odrodzonej Polsce 22 VII 1944 – 22 VII 1945, Warszawa 1945.
Zaradny R., Władza i społeczność Zielonej Góry w latach 1945–1975, Zielona Góra 2009.

THE COMMON COURT SYSTEM IN THE LUBUSZ LAND
IN THE FIRST YEARS AFTER WORLD WAR II.
THE STATE OF RESEARCH

Abstract

The Polish common court system was established after 1945 in the Lubusz Land and it was not a topic of in-depth considerations for historians and legal historians for a long time afterwards. However, the last decade has brought about a significant change in this respect. Numerous texts have been published on the history of the post-war common court system in the Lubusz Land, which are primarily devoted to the organization of the judiciary, legal decisions in criminal cases, and personnel. The paper presents the current state of research on the post-war common court system in Lubusz as well as certain research recommendations.

Keywords: Lubusz Land, common court system, regional courts